

PANSLAVIZAM JOSEFA HOLEČEKA KROZ HRVATSKO SITO (*NA ČERNOU HORU A ČERNÁ HORA KONCEM VĚKU*, 1899.)*

U središtu ovog rada je putopis češkog književnika, novinara, prevodioca i putopisca Josefa Holečeka (1853.–1929.) *U Crnu Goru i Crna Gora na izmaku stoljeća* (*Na Černou Horu a Černá Hora koncem věku*) iz 1899. godine. Holeček je 1897. tijekom svog putovanja u Crnu Goru prolazio i prostorima Hrvatske, u kojoj se razmjerno dugo zadržao, ponajviše u Zagrebu. Ondje će se najvećim dijelom usredotočiti na aktualnu društvenu i političku situaciju, odnosno položaj tamošnjih Srba i odnos Hrvata prema njima, o čemu će promišljati u okvirima panslavizma čiji je bio baštinik i zagovaratelj. Iako se opetovano referira na Jana Kollára kao začetnika panslavističkog koncepta u ranom 19. stoljeću, koji je bio vrlo utjecajan među onodobnim intelektualcima u slavenskom svijetu, Holečekov se koncept panslavizma u mnogočemu razlikuje od onog Kollárovog. Holeček sveslavenstvo poima kao politički, a ne više kulturni koncept, što će se u putopisu iskristalizirati kroz nekoliko dominantnih tema (odnos Hrvata prema Srbima, klerikalizam, jezik, književnost i dr.).

Ključne riječi: Josef Holeček, putopis, panslavizam, Jan Kollár, Hrvatska, Srbi.

The paper focuses on the travelogue by Czech writer, journalist, translator, and travel writer Josef Holeček (1853–1929), titled *To Montenegro and Montenegro at the Turn of the Century* (*Na Černou Horu a Černá Hora koncem věku*), published in 1899. During his 1897 journey to Montenegro, Holeček also traveled through parts of Croatia, where he spent a considerable amount of time – particularly in Zagreb. While in Zagreb, he focused largely on the prevailing social and political conditions, especially the status of the local Serb population and the attitudes of Croats toward them. He reflected on these issues within the framework of Pan-Slavism, a movement he both inherited and actively promoted. Although he repeatedly refers to Jan Kollár as the originator of the Pan-Slavic concept in the early 19th century – a concept that was highly influential among the intellectuals of the Slavic world at the time – Holeček's understanding of Pan-Slavism differs in many ways from Kollár's. Holeček viewed Pan-Slavism as a political rather than a cultural concept, which becomes clear in the travelogue through several dominant themes (the relationship between Croats and Serbs, clericalism, language, literature, etc.).

* <https://orcid.org/0000-0002-7863-9547>

** Ovaj je rad nastao u okviru znanstvenog projekta „Research into Representations of Intercultural Contacts in Czech Travelogue Texts from the Mediterranean up to 1918, Using Digital Humanities” (DIGEOCAT & Lib.), koji je financiran iz programa EU „Cooperation Partnership in Higher Education Erasmus+” (2022-1-CZ01-KA220-HED-000085765).

Keywords: Josef Holeček, travelogue, Pan-Slavism, Jan Kollár, Croatia, Serbs.

Češki prozaik, pjesnik, prevodilac, publicist, novinar i putopisac Josef Holeček (1853.–1929.) slovio je za velikog prijatelja i ambasadora južnoslavenskih naroda i zemalja, posebice Crne Gore, u kojoj je imenovan historiografom zemlje (Forst 1993: 239). Njegovo je djelovanje snažno obilježeno slavenofilstvom, a u krajnjim konzekvencama i panslavizmom. Već tijekom svog visokoškolskog obrazovanja u češkom Táboru Holeček će uspostaviti kontakte s južnoslavenskim studentima te se upoznati s njihovim jezicima i književnostima, što će na njega ostaviti dubok i dugotrajan trag (ibid.). Cjelokupno njegovo daljnje djelovanje proteklo je u duhu širenja slavenofilstva odnosno panslavizma. Godine 1874. godine boravi kao odgojitelj u Zagrebu, da bi 1875. godine u otišao Hercegovinu, odakle kao ratni reporter izvještava za praške novine „Národní listy”. U više navrata putovao je u Rusiju (1887., 1899., 1909.), gdje se upoznao s vodećim slavenofilima, a 1918. godine sudjelovao je u osnivanju Sveslavenskog saveza novinara, čiji je bio i predsjednik (ibid.). Slavenofilstvo je snažno utkano u njegovo književno i prevodilačko stvaralaštvo. Uz to što je prevodio epsku poeziju južnih Slavena (*Junačke pjesme bugarskog naroda – Junácké písně národa bulharského*, 1874.; *Srbská národní epika 1–4*, 1909., 1913., 1923., 1926. i dr.), autor je brojnih proza u kojima tematizira borbe južnih Slavena s Turcima, s fokusom na crnogorske junake (*Za svobodu 1–3*, 1878.–1880.; *Černohorské povídky 1–2*, 1880., 1881.; *Junácké kresby Černohorců 1–3*, 1884., 1888., 1889.; *Černá Hora v míru 1–2*, 1888.) (ibid.). Nezaobilazan je u njegovom književnom radu i opsežan devetodijelni romaneskni ciklus o južnočeškom selu *Naši* (1897.–1930.).

Na Holečekovo umjetničko i svjetonazorsko profiliranje snažno je utjecalo sudjelovanje u crnogorskim oslobodilačkim borbama protiv Turaka. Vrativši se zatim Prag, bavio se novinarskim poslom, što će obilježiti njegovo djelovanje sve do umirovljenja 1918. godine (ibid.). U međuvremenu je u više navrata boravio u Crnoj Gori (i uopće na Balkanu) te o tome izvještavao u putopisnim tekstovima. U časopisno objavljenom putopisu *Boka kotorska (Boka Kotorská)* iz 1882. opisuje tako putovanje iz dubrovačke luke Gruž u Boku kotorsku (usp. Holeček 1882a i Holeček 1882b). Mnogo ekstenzivnije opisao je putovanje u Crnu Goru koje je poduzeo 1897. godine. Putopis u kojem je ono obuhvaćeno objavljen je 1899. u Pragu u ukoričenom izdanju pod naslovom *U Crnu Goru i Crna Gora na izmaku stoljeća (Na Černou Horu a Černá Hora koncem věku)*. Za razliku od putopisa iz 1882. godine, putopisac sada podrobno opisuje ne samo svoj boravak u Crnoj Gori i dojmove što ih je ondje prikupio, već isto tako boravak i utiske iz drugih zemalja (Austrija, Slovenija, Hrvatska, Dalmacija) te gradova i mjesta (Villach, Ljubljana, Zagreb, Rijeka, Opatija, Split, Knin, Solin, Dubrovnik i dr.) u kojima se zaustavljao tijekom svog puta. No njegov je cilj Crna Gora, kojom je posve opčinjen. Na stranicama posvećenima Crnoj Gori veliča kneza Nikolu,

s kojim se i osobno susreće, te hvali crnogorski patrijarhat (Holeček 1899: 191). No možda više no ičemu drugome divi se svijetu junaštva, konzerviranom u osobama ostarjelih junaka.¹ Crnu Goru doživljava kao neku vrsta iskona, kao pomalo nostalgican podsjetnik na nešto što je iščezlo – to je svijet koji su i Česi nekoć imali, ali su ga nepovratno izgubili. Ipak, refleksija crnogorske sredine, ljudi i prostora u putopisu *U Crnu Goru i Crna Gora na izmaku stoljeća* ostavit će se u ovome radu po strani. Predmet analize bit će Holečekov koncept panslavizma koji je autor pokušao verificirati političkom situacijom u onodobnoj Hrvatskoj. Taj se koncept u mnogočemu razlikuje od onog koji je u prvoj polovici devetnaestog stoljeća razradio Slovak Jan Kollár, a na koji se Holeček u više navrata referira – i to kako afirmativno, tako i kritički.

Upravo je Kollár bio taj koji je aktualizirao i najagilnije promovirao ideju panslavizma u 19. stoljeću. U ciklusu soneta *Kči Slave (Slávy dcera)*, koji je nastajao gotovo tri desetljeća (1824.–1852.), Kollár će iznijeti okosnicu te ideje, doduše u pjesničkoj formi. Ona se očituje u kulturnom jedinstvu svih Slavena kao svojevrsnom štitu protiv hegemonijskih pretenzija ponajprije Nijemaca i Mađara. Svoju će ideju zatim razraditi u nizu historiografskih, lingvističkih i putopisnih tekstova, među kojima je najveći odjek i utjecaj imao spis *O književnoj uzajamnosti među različitim slavenskim plemenima i narječjima (O literarněj vzájemnosti mezi rozličnými kmeny a nářečimi slavskými)* iz 1836. godine. Slavene je Kollár smatrao jednim narodom s nekoliko narječja, odnosno jezika, te je smatrao da je nakon dugih stoljeća napokon nastupio trenutak samoosvješćivanja njihove realne snage i povijesne uloge:

Prvi put nakon mnogo stoljeća raspršeni slavenski narodi doživljavaju sami sebe kao jedan veliki narod, a svoja različita narječja kao svoj jedan jezik, pobuđuju u sebi narodni osjećaj i streme tome da se tješnje sjedine.² (Kollár 1853: 1)

Kollárov koncept panslavizma dominantno je kulturne naravi i u suštini je apolitičan. Kollár naglašava važnost interkulture komunikacije među Slavenima, koja će se zasnivati na razmjeni knjiga i časopisa na slavenskim jezicima, osnivanju privatnih i javnih knjižnica, knjižara, slavističkih katedara, pokretanju jedinstvenog slavenskog književnog časopisa, objavljivanju slavenskih gramatika i rječnika, izradu jedinstvenog slavenskog pravopisa, prikupljanju narodnoga blaga itd. (ibid.: 75–79). Iako će se to od kraja 1820-ih do sredine 1930-ih mijenjati (i to naročito pod utjecajem prvaka hrvatskog narodnog preporoda Lju-

1 Uzimajući u obzir predodžbe o Crnoj Gori i Crnogorcima, koje gradi u svojim putopisima, dalo bi se reći da Holeček uvelike potvrđuje tezu Marije Todorove o dominantnoj maskulinošći percepcija o Balkanu (Todorova 2015: 34).

2 Sve prijevode u radu potpisuje autor rada.

devita Gaja,³ usp. Stančić 1997: 74), Kollár je smatrao da slavenski jezik čine četiri narječja (rusko, ilirsko,⁴ poljsko i češko-slovačko), koja pak uključuju niz manjih narječja i podnarječja (poput hrvatskog u ilirskom, lužičkog u poljskom itd.) (Kollár 1853: 5–7). Njegove su ideje bile iznimno utjecajne u čitavom slavenskom svijetu, no najmarkantniji trag ostavit će među hrvatskim preporoditeljima. Ilirizam Hrvata, kako primjećuje Frank Wollman, tijesno je povezan s kollárizmom jer crpi iz istih povijesnih vrela i ima jednu te istu mesijansku notu (Wollman 1958). Kollár je u hrvatskoj sredini uživao status neprikosnovenog autoriteta. O tome, između ostaloga, svjedoči činjenica da je tijekom svog putovanja u sjevernu Italiju, koje je opisao u opsežnom putopisu naslovljenom *Putopis koji donosi putovanje u sjevernu Italiju te dalje preko Tirola i Bavorske, s posebnim naglaskom na slavenski živalj (Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko se zvláštním ohledem na slavyanské živly*, 1843.), boravio (i) u Zagrebu, gdje mu je priređen svečani doček (usp. Bosanac 1893: 14–15).⁵ O ugledu i autoritetu koje je u ono vrijeme uživao među Hrvatima svjedoči i činjenica da su ilirci poslušali njegov savjet te su prikupljeni novac umjesto na osnivanje kazališta preusmjerili na osnivanje Matice hrvatske i muzeja (Šrepel 1893: 7). Snažan Kollárov utjecaj zamjetan je i u stvaralaštvu brojnih hrvatskih književnika 19. stoljeća, iako je idealistički, apolitički panslavizam, kako ga je on poimao, nerijetko nadomještán onim političkim (usp. Kudělka 1974: 88–89). U vrijeme kada Josef Holeček putuje u Crnu Goru i na svom putovanju prolazi kroz današnju Hrvatsku, društvena i politička klima uvelike je drukčija u odnosu na onu kada je Kollár putovao Hrvatskom. Godine apsolutizma donijele su oštar zaokret čak i u hrvatskoj politici, u kojoj je panslavizam Kollárova tipa tradicionalno visoko kotirao. Već nakon Slavenskog kongresa u Pragu (1848.) prvotni

3 Kollár i Gaj susreli su se i sprijateljili još 1829. godine za Gajeva boravka u Pešti, u kojoj je Kollár živio i radio. Zanimljivo je da se teorijske ideje o slavenskoj kulturnoj uzajamnosti pojavljuju u Kollárovim i Gajevim spisima u isto vrijeme, 1830. godine (Stančić 1997: 72) – u Kollárovim *Raspravama o imenima, počecima i starinama slavenskog naroda i njegovih plemena* (*Rozprawy o jmenách, počátkách i starožitnostech národu slavského a jeho kmenů*) te Gajevoj *Kratkoj osnovi horvatsko-slavenskoga pravopisaña*.

4 Još u spisu *Rasprave o imenima...* Kollár je glavnim slavenskim plemenima smatrao Ruse, Poljake, Čehe i Srbe, što je iznio i u 2. izdanju pjesničkog ciklusa *Kći Slave* iz 1832., ali i prvom, časopisnom izdanju spisa *O književnoj uzajamnosti...* iz 1836. godine. Prijevod spisa *O književnoj uzajamnosti...* objavljen je u srpanjskom broju zagrebačke „Danice ilirske” još iste 1836. godine. U prijevodu su izmijenjena sva mjesta na kojima se koristi srpsko ime kao zajedničko za južne Slavene, kao i njihovo narječje, te je ono nadomješteno pridjevom „ilirski”. S obzirom da je vrlo cijenio osnivača „Danice ilirske” Ljudevita Gaja, koji je na njega formativno utjecao, Kollár je u prvo njemačko izdanje (Pešta, 1837.) implementirao navedene intervencije. Ipak, ne drži ih se posve konzekventno, koristeći nerijetko ilirsko i srpsko ime sinonimno. O tome više u Stančić 1997: 73–74.

5 Na prve dvije stranice „Danice ilirske” tom je prigodom otisnut tekst Ivana Kukuljevića Sakcinskog *Pozdrav visokoučenomu gospodinu Ivanu Kolaru* (usp. Kukuljević 1841: 153–154).

se ilirizam, koji se najvećim dijelom oslanjao na Kollárov i Gajev koncept panslavizma, mijenjao u austroslavizam kao novo glavno uporište hrvatskih iliraca (Czerwiński 2023: 282; Frangeš, Živančević: 43–44). Dakako, sveslavenstvo Kollárova i Gajeva tipa još uvijek je imalo određenu težinu, ali je entuzijazam koji je ono rasplamsalo u prvoj polovici 19. stoljeća na njegovu kraju ipak znatno splasnuo, iako će se na južnoslavenskim prostorima u raznim pojavnim oblicima i intenzitetima održati sve do pada komunističkih režima.

Putopis Josefa Holečeka zahvaća brojna društvena i politička previranja u Hrvatskoj i Europi u 2. polovici 19. stoljeća, pri čemu ta previranja istovremeno vrše funkciju svojevrsnog sita ili filtra kroz koji će se iskristalizirati i čitatelju posredovati i autorov osobni svjetonazor. Na kraju krajeva, slika o drugom u književnosti (a naša je pretpostavka da je putopis dakako književni žanr), kako podcrtava Pageaux (2008: 145), nikad nije posve autoreferencijalna. To znači da strano i vlastito tijekom reprezentacije ne-vlastitih prostora neprestano upućuju jedno na drugo (Müller-Fun 2021: 15), odnosno da su identitet i alteritet u neprekinutom dinamičkom odnosu (Thompson 2011: 9). Prema Thompsonu (ibid.: 20), svaki putopisni tekst stoga implicira dva neizostavna aspekta – on donosi izvještaj o svijetu u koji putopisac odlazi, ali u isti mah otkriva nešto i o putopiscu, o njegovim vrijednostima, stavovima i interesima, te u krajnjoj liniji i o kulturi iz koje dolazi. Rekonstrukcija je, drugim riječima, u putopisu istovremeno i konstrukcija (ibid.: 29), opažatelj i predmet opažanja u konstantnoj su interakciji (Blanton 1997: 5), a rezultat toga je taj da čitatelj u konačnici svjedoči paralelnom rađanju dvaju svjetova: kulture koja je putopiscu domicilna i kulture koju putopisac upravo otkriva. Holečekov putopis to zorno potvrđuje. Holeček konstruira svijet u kojem se zatječe, rekonstruirajući istovremeno vlastiti kulturni i politički svjetonazor. Prostori u kojima autor boravi figuriraju kao simboličko zrcalo u kojem se odražava njegov imaginarij, a u temelje tog imaginarija ugrađena je upravo ideja panslavizma, na koju se u svom putopisu eksplicitno i opetovano poziva i koja predstavlja njegovo kulturno, ideološko i političko uporište. Panslavizam kao dominantan ideološki okvir analitičko-političkog putopisa (Korda-Petrović 2020: 63) *U Crnu Goru i Crna Gora na izmaku stoljeća* možda više no igdje drugdje dolazi do izražaja tijekom putopišćeva boravka u onodobnoj Hrvatskoj. U tom svjetlu, uzimajući dakle u obzir teme o kojima tijekom tog boravka progovara i stavove koje prema njima zauzima, njegovo se putovanje može shvatiti kao svojevrсни ideološki projekt koji za cilj ima verifikaciju panslavističkog koncepta, baš kao što je to slučaj sa spomenutim Kollárovim putopisom u kojem je opisano putovanje u sjevernu Italiju. Simptomatično je pritom da će obojica jednu od glavnih prijetnji slavenstvu i njegovoj opstojnosti artikulirati kroz antagonizam slavenstva s jedne te germanizacije i mađarizacije s druge strane. Baš kao i Kollár, i Holeček će tako svako malo isticati prijetnju germanizacije i mađarizacije i uopće potlačenost slavenskog življa od strane Nijemaca i Mađara.

„Vanjski neprijatelji” Slavena, kao njihova potencijalno najveća ugroza i ujedno jedan od glavnih impulsa rađanja panslavizma kollárovskog tipa u ranom 19. stoljeću, u tih šezdesetak godina ostali su, dakle, nepromijenjeni, ali će im Holeček pridružiti i „unutarnjeg neprijatelja”.

Panslavizam kao ideološki okvir najavljen je na samom početku putopisa, u autorovu predgovoru, a do izražaja će doći već u prvoj postaji, Ljubljani. Komentirajući tamošnju situaciju, Holeček proklamira svoju vjernost panslavističkoj ideji, no navodi da je od Kollárova vremena ona prošla kroz značajne promjene:

Imali smo Kollára, velikog proroka slavenske ideje, imali smo Šafaříka, velikog pregaoca te ideje. Ali što dalje? [...] Slavenska ideja kod nas se ne produbljuje, poznavatelja slavenskih jezika i književnosti sve je manje, neupućenost gotovo da postaje nešto čime se nove generacije diče, veze sa slavenskim svijetom u potpunosti su prekinute (Holeček 1899: 18–19).

Ova Holečekovova promišljanja potvrda su da je Kollárova ideja sveslavenstva na izmaku 19. stoljeća još uvijek rezonirala među intelektualcima slavenskoga svijeta, ali da je ona u svojoj praktičnoj realizaciji dospjela u svojevrсну krizu. Svjestan toga, Holeček je uvelike cijepljen od idealističkog i apolitičkog panslavizma Kollárova tipa, koji je pretpostavljao suživot svih slavenskih naroda u harmoniji, međusobnom uvažavanju te kulturnom zbližavanju i obogaćivanju intenziviranjem interkulture (interslavenske) komunikacije. Kollárovo temeljno polazište, prema kojem su svi Slaveni „braća jedne velike obitelji” (Kollár 1853: 6), a koju je sažeo sloganom „Slavus sum, nihil Slavici a me alienum esse puto” („Slaven sam, ništa slavensko mi nije strano”) (ibid.), u Holečekovim predodžbama o slavenskoj uzajamnosti više nema legitimitet jer je u međuvremenu kompromitirano povijesnim zbivanjima, odnosno ne uvijek sasvim prijateljskim odnosima među pojedinim slavenskim narodima. U tom smislu Kollárov koncept panslavizma, koji se temeljio na nekritičkoj adoraciji drugih slavenskih naroda, za njega je puka iluzija:

Mi [Česi] smo voljeli Slavene i bilo nam je draže ništa ne znati o njima, radije smo se zadovoljavali posvemašnjom ignorancijom o njima, nego da pomislimo da ni kod njih nije sve savršeno i besprijekorno kao u raj. Na kako krhkim nogama stoji takva „ljubav”, ukoliko je uopće taj nejasan osjećaj vrijedan tog lijepog naziva! Nekadašnja slavenska ljubav zasnivala se, ukratko, na uzajamnom nepoznavanju. Jedan Slaven gradio je iluzije o drugom, koje su se na njegovo žaljenje rasplinule čim je na njih pala zraka svjetla, zraka istine. Nepoznavanje i neznanje bili su povod za tu slavensku ljubav [...] (Holeček 1899: 78–79).

Jedan od dokaza urušavanja panslavističkog projekta kollárovskog tipa Holeček će pronaći u aktualnoj političkoj situaciji u Zagrebu i Hrvatskoj, odnosno u tamošnjim zaoštrenim odnosima Hrvata i Srba, što će mu biti u fokusu tijekom cijelog boravka u Hrvatskoj. Hrvati su se, smatra on, sklapanjem Hrvat-

sko-Ugarske nagodbe (1868.) udaljili od Ljudevita Gaja i njegovih ideja, te se sada bore „za stranu stvar, za stvar svojih prirodnih neprijatelja [Mađara]” (ibid.: 47). Identificiranjem Mađara (ali dakako i Nijemaca) kao prirodnih neprijatelja Hrvata, Holeček se, kao što je već rečeno, nadovezuje na Kollára, ali unosi novi moment, Kolláru nesumnjivo nezamisliv – moment izdaje među Slavenima, odnosno amblematiku „unutarnjeg neprijatelja”, koja za posljedicu ima unutarnji raskol slavenskog jedinstva. Hrvati su tako prema Holečeku Nagodbom izdali ne samo Gaja i njegove ilirske napore, već prije svega Srbe u Hrvatskoj, koji su time prodani Mađarima (ibid.: 67). Izdaju Srba još u većoj mjeri nego u činu Nagodbe prepoznao je u „starčevićizmu” (ibid.: 78), odnosno u liku i djelu Ante Starčevića (1823.–1896.), možda najglasnijeg protivnika sveza Hrvatske s Bečom i Budimpeštom u 2. polovici 19. stoljeća. Starčević je u početnoj fazi svog djelovanja bio član ilirskog pokreta,⁶ da bi zatim ustrajao na hrvatskoj samostalnosti koja će se između ostaloga temeljiti na odbacivanju sveza sa Srbima, pa i negiranju srpstva. Holeček se nedvosmisleno ograđuje spram takvih ideja, čak ih i osuđuje, podsjećajući Hrvate na imperativ sveslavenstva:

Velikohrvatski patrijarh dobro je znao da se njegova ideja kosi sa slavenskom idejom, stoga je radio na vlastitoj ideji, a onu slavensku posve je izbacio iz programa svoje stranke. No nama je slavenska ideja draga i smatramo je spasonosnom zvijezdom ne samo za češki narod, već i za sve druge slavenske narode, naročito one čiji brodovi tumačaju oceanom tuđih kultura. Mi stremimo toj zvijezdi, nadajući se na putu prema njoj i susretu s Hrvatima, čim shvate da je njihova zadaća istovjetna našoj, a to je da odbijaju valove sa zapada od zemljopisno udaljenijih slavenskih naroda, a ne da budu dobrovoljni kanali za te valove (ibid.: 109).

Rješenje ove situacije Holeček vidi u ujedinjenju Hrvata i Srba u Hrvatskoj. „Hrvati su stvoreni za jedinstvo sa Srbima” (ibid.: 46), piše, i toga su Ljudevit Gaj i njegovi suradnici bili jako dobro svjesni (ibid.: 47), ali je to jedinstvo poslije iznevjereno. Holečkov putopis, barem u onim dijelovima u kojima se reflektira politička situacija u Hrvatskoj, stječe otvoreno polemički karakter, pre-rastajući mjestimice u neku vrstu političkog pamfleta. To je posebice izraženo u poglavlju naslovljenom „Hrvatski Mommsen”.⁷ Taj „hrvatski Mommsen” je za Holečeka Ante Starčević. „Obojica su”, zaključit će, „zagovornici grubog nasilja nad nepoželjnim susjedima koji stoje na putu njihovih šovinističkih snova. Obojica su u službi ideje *Drang nach Osten* i žele je potpomagati silom ako ne ide mi-

6 Starčević se kao književnik javlja pjesmama objavljenima upravo u Gajevoj „Danici” 1845. godine. Te njegove prve književne pokušaje Šicel će okvalificirati kao ne baš uspjele (Šicel 1997: 68), a neki će hrvatski književni povjesničari takvim smatrati i njegovo djelo u cjelini (usp. npr. Prosperov Novak 2003: 12).

7 Aludira se na njemačkog pravnika, povjesničara i političara Theodora Mommsena (1817.–1903.).

lom” (ibid.: 78).⁸ Polazeći od teze da su Srbi i Hrvati jedan narod, a istovremeno ignorirajući činjenicu da je Starčević osporio Srbima isto ono što Vuk Karadžić Hrvatima krajem prve polovice stoljeća i da je njegovo negiranje srpskog imena, jezika i narodnosti bilo odgovor na podjednako šovinističke tendencije sa srpske strane (usp. Steindorff 2006: 119–129; Czerwiński 2023: 286), Holeček će podcrtati da Starčević promovira mržnju prema *vlastitom* (srpskom) narodu i da „starčevićizam” predstavlja „posvemašnju negaciju slavenske ideje” (ibid.). Time je prijetnja slavenstvu destrukcijom izvana prerasla u prijetnju destrukcijom iznutra, odnosno autodestrukcijom. U putopis je tako uveden ranije spomenuti novi motiv kao smrtonosna prijetnja panslavizmu – motiv „unutarnjeg neprijatelja”.

Holeček u svom putopisu prihvaća ulogu političkog agitatora, a njegova je vodilja srbofilstvo. Putujući Hrvatskom, ne zanimaju ga toliko Hrvati, već primarno Srbi, prema kojima ne krije privrženost i s kojima se poistovjećuje:

Nadamo se da će **nas** i na hrvatskoj strani razumjeti i da će shvatiti da **naši nazori i naše težnje** nisu „hrvatožderski”. [...] Kad Hrvati prihvate **naše nazore** kao vlastite, bit će to velika pobjeda slavenske ideje na jugu i zapadu. (ibid.: 109, istaknuo M. I.)

Holeček će se pritom kritički ograditi spram onoga što je čak i Starčeviću predstavljalo predmet kritike (Czerwiński 2023: 288–289) – hrvatskog klerikalizma, odnosno katoličke crkve. U tom smislu posebice izdvaja dvije osobe koje su bile najagilniji zagovornici jugoslavenstva, biskupa, političara i mecenu Josipa Juraja Strossmayera (1815.–1905.) te osnivača moderne hrvatske historiografije kanonika Franju Račkog (1828.–1894.). Strossmayer i Rački bili su baštinci iliraca. Međutim, ilirizam je bio sekularni pokret, dok se jugoslavenstvo spomenute dvojice, koji su u 2. polovici 19. stoljeća bili nositelji austroslavističkog programa Narodne stranke, snažno oslanjalo na katolicizam (Czerwiński 2023: 255 i 282). Holečekov stav prema njima je stoga prilično ambivalentan: pozitivan u onom dijelu u kojem se propagira jugoslavenstvo, a negativan o onom koji se oslanja na Katoličku crkvu. Prema Holečekovu mišljenju posrijedi su velike ličnosti, ali njihovo djelovanje iziskuje „značajne korekcije” (ibid.: 49). Smeta ga što su osobe iz crkvenih (katoličkih) redova glavni pokretači kulturnog života u Hrvatskoj jer to „u praksi podrazumijeva: hrvatski jezik neka bude u službi propagande katoličke crkve” (ibid.: 49–50). Uz već spomenuto (političko) ujedinjenje sa Srbima, korak prema konkretizaciji (južno)slavenstva u Hrvatskoj vidi u napuštanju klerikalizma. Istovremeno, smatra da bi Hrvati trebali stremiti „zadovoljenju svojih narodnih osjećaja kod pravoslavnih Srba, koji su im kao dio istog naroda najbliži” (ibid.: 158), u čemu je moguće iščitati implicitno predlaganje Hrvatima priklanjanje pravoslavlju.

8 Dodajmo da je ova tvrdnja pomalo apsurdna uzme li se u obzir spomenuta Starčevićeva protugermanska politika.

Znatnu pažnju Holeček je pridavao jezičnim pitanjima, u kojima je i Jan Kollár svojedobno vidio jedno od legitimacijskih sredstava panslavizma. Baš kao i Kollár, i on će kao pozitivan primjer među hrvatskim intelektualcima navoditi Ljudevita Gaja. Gaj je po njegovu mišljenju „u tridesetim godinama bio razlog što su Hrvati prihvatili srpsko (štokavsko) narječje kao svoj književni jezik.” (ibid.: 95) Ipak, Holeček smatra da bi Hrvati trebali prihvatiti i ćirilicu kao vlastito pismo:

Ljudevit Gaj nagnao je Hrvate da prihvate srpski književni jezik. Time je stekao neizmjerne zasluge u svome narodu, ali njegova će ideja nažalost ostati nedovršena sve dok Hrvati zajedno sa srpskim jezikom ne prihvate i srpsko pismo. [...] Potrebno je ispraviti Gajevu pogrešku. Ona *mora* biti ispravljena, u protivnom će njegovo djelo ostati zauvijek krnje. Srpski književni jezik raširio se u Hrvatskoj, zagospodario cijelim prostorom. Prihvaćanje srpskog pisma logična je posljedica toga. Gdje bi bili Srbi i Hrvati da su Hrvati još prije 60 godina zajedno sa srpskim narječjem prihvatili i srpsko pismo!” (ibid.: 98)

Nemamo ovdje namjeru ulaziti u rasprave o Holečekovoj tvrdnji da su Hrvati kao osnovu za svoj književni jezik uzeli „srpsko (štokavsko) narječje”, s kojom se hrvatski jezikoslovci zasigurno ne bi složili. Znanstvena literatura o povijesti hrvatskoga jezika je obimna i znatiželjnici će lako doći do nje. Za nas je važnije to da je navedeno polazište Holečeka posljedično dovelo do teze o jednoj, zajedničkoj književnosti Hrvata i Srba, koja je pisana jednim, srpskim jezikom. Srbi su Hrvatima, tvrdi, dali jezik, a time i bazu za razvoj književnosti (ibid.: 47). Tvrdnja o zajedničkoj književnosti Hrvata i Srba, pisanoj na zajedničkom, srpskom jeziku, jednim dijelom korespondira sa zaključcima Bečkog književnog dogovora iz 1850. godine – i to u onom zaključku u kojem su potpisnici zagovarali jedinstvenu književnost i jedinstveni jezik. Ipak, Holečkova teza kosi se s Bečkim književnim dogovorom u onom dijelu u kojem se taj jezik imenuje: za potpisnike Dogovora to je južno narječje, dok je za Holečeka to srpski jezik. Holeček će se time – možda i pod utjecajem srpskog jezikoslovca Vuka Stefanovića Karadžića (1787.–1864.) – donekle vratiti inicijalnom Kollárovom panslavizmu, lišenom utjecaja Gaja i hrvatskih iliraca, u kojem će jedno od četiri slavenskih plemena još uvijek biti Srbi, a jedan od četiriju jezika onaj srpski. No Holeček će istovremeno rani kollárovski panslavizam premašiti time što će ga – barem kad je posrijedi njegova pojavnost na prostorima onodobne Hrvatske – shvaćati ne više kao dominantno kulturni, već u suštini politički koncept te će nuditi rješenja za njegovu provedbu. Za razliku Kollárova poimanja panslavizma, u kojem će međusobna ravnopravnost biti od ključne važnosti, onaj Holečkov bit će selektivan i lišen nekritičke adoracije, što znači da u njemu neće biti mjesta za one slavenske narode koji su se ogriježili o druge slavenske narode. Usto, kad je posrijedi njegova realizacija na području južnih Slavena, ona će počivati na pretpostavci o supremaciji jednog naroda (plemena) nad drugim (u ovom slučaju srpskog nad

hrvatskim),⁹ koja je u drugoj polovici 19. stoljeća nepravedno kompromitirana. Putopis *U Crnu Goru i Crna Gora na izmaku stoljeća*, kao što je već naznačeno, zbog svega navedenog može se čitati i kao pokušaj osnaživanja panslavizma u njegovoj južnoslavenskoj varijanti, s konkretnim prijedlozima za ispravljanje te povijesno-političke nepravde, koja se ogleda u reafirmaciji srpske supremacije.

Citirana literatura

- Blanton, Casey. *Travel Writing. The Self and the World*. New York: Twayne Publishers, 1997.
- Bosanac, Stjepan. „Jan Kollár : 1793–1852. : o njegovu životu i radu”. [V:] Jan Kollár (1793.-1893.): spomenica na stogodišnjicu njegova rođenja. Zagreb: Hrv. sveuč. liter. društvo Zastava, 1893, 7–18.
- Czerwiński, Maciej. *Hrvatska. Povijest, kultura, ideje*. Zagreb: Srednja Europa, 2023.
- Frangješ, Ivo, Milorad Živančević. *Povijest hrvatske književnosti u sedam knjiga. Knjiga 4: Ilirizam. Realizam*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Mladost, 1975.
- Holeček, Josef. Na Černou Horu a Černá Hora koncem věku. Praha: V. Neubert, 1899.
- Holeček, Josef. „Boká Kotorská”. *Osvěta* 1, 1882a: 57–63.
- Holeček, Josef. „Boká Kotorská”. *Osvěta* 1, 1882b: 160–163.
- Kollár, Jan. O literární vzájemnosti mezi rozličnými kmeny a nářečím. Prag: Jan Slav. Tomíček, 1853.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. „Pozdrav visokoučenomu gospodinu Ivanu Kolaru”. *Danica ilirska* 38 (18. 9. 1841.), 1841: 153–154.
- Kudělka, Viktor. „Kollárův vliv v básnictví Ilyrů”. [V:] *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské Univerzity Studia minora Facultas philosophicae Universitatis Brunensis*. Brno: Filozofická fakulta brněnské univerzity, 1974, 83–98.
- Forst, Vladimír (red.). *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 2/I H–J*. Praha: Academia, 1993, 239–242.
- Müller-Funk, Wolfgang. *Teorie cizího: koncepce alterity*. Brno: Host, 2021.
- Pageaux, Daniel-Henri. „Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”. [U:] D. Dukić, Z. Blažević, L. Plejić Poje, I. Brković (red.) *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa, 2009, 125–150.
- Prosperov Novak, Slobodan. *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*. Zagreb: Golden Marketing, 2003.
- Stančić, Nikša. „Ideja o ‘slavenskoj uzajamnosti’ Jána Kollára i njezina hrvatska recepcija”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 30, 1997: 65–76.
- Steindorff, Ludwig. *Povijest Hrvatske. Od srednjeg vijeka do danas*. Zagreb: Naklada jesenski Turk, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2006.

9 Holeček će to u svom putopisu i eksplicitno izraziti. Primjerice, iako iznosi pomirljivu tvrdnju da su Hrvati i Srbi u Hrvatskoj „jedan narod s dvama imenima i dvjema vjerama” (Holeček 1899: 89), smatrat će da „Srbi imaju pred njima [Hrvatima] znatnu prednost veće izvornosti” (ibid.: 88).

- Šicel, Miroslav. Povijest hrvatske književnosti 19. i 20. stoljeća. 2. nadopunjeno i prošireno izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- Šrepeš, Milivoj. Jan Kollár i Hrvati. Zagreb: Vienac, 1893.
- Carl, Thompson. Travel Writing. London-New York: Routledge, 2011.
- Todorova, Marija. Imaginarni Balkan. Nadopunjeno izdanje. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
- Wollman, Frank. „Slovanská myšlenka od Dobrovského a Kollára k Masarykovi”. [V:] Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958, 211–231. Dostupno na: https://zlatemince.cz/bohemia/slovanska_myslenka%20_od_dobrovskeho_a_kollara_k_masarykovi.htm (prístup 2. 1. 2025.)
- Корда-Петровић, Александра. Чешки путописи о Балкану. Београд: Савез славистичких друштва Србије, 2020.
- [Korda-Petrović, Aleksandra. Češki putopisi o Balkanu. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 2020]

Матия Ивачич

ПАНСЛАВИЗМ ЙОСЕФА ХОЛЕЧЕКА ЧЕРЕЗ ХОРВАТСКУЮ ПРИЗМУ (*Na Černou Horu a Černá Hora koncem věku*, 1899 г.)

Резюме

Чешский литератор, журналист, переводчик и автор путевых заметок Йосеф Холечек (1853–1929) в 1897 году отправился в путешествие в Черногорию, которое впоследствии опишет в путевых заметках, опубликованных два года спустя (1899 г.) под заглавием *В Черногорию и Черногория в конце столетия (Na Černou Horu a Černá Hora koncem věku)*. Холечек был крупным славянофилом, а в первую очередь большим поклонником Черногории, где он приобрел статус историографа страны. Совершая поездку в Черногорию в конце века, он побывал и в тогдашней Хорватии, а большая часть заметок, в которой описывает пребывание в хорватской среде, посвящена рассмотрению актуальной политической ситуации. В фокусе его внимания в первую очередь находится положение сербов в Хорватии, что рассматривается преимущественно в панславянских рамках, при чем неоднократно отсылает к Яну Коллару, основоположнику концепции культурного панславизма в начале XIX столетия. Как последователь идеи всеславянства Холечек в положении сербов в Хорватии, т.е. в обостренных отноше-

ях сербов и хорватов увидит доказательство нарушения идеалистического панславизма Коллара. Главных виновников он находит с одной стороны в хорватско-угорском соглашении, точнее в политическом примирении хорватов с венграми, чем хорваты предали сербов, а в еще большей степени в политической деятельности Анте Старчевича, который отрицал существование сербского языка и народа, отвечая на схожие тенденции в отношении самих хорватов. Одновременно у Холечека двоякое отношение к югославизму Йосипа Юрая Штросмайера и Франьо Рачкого, у которых он положительно оценивает устремления к южнославянскому единству, но критикует выраженный клерикализм. Согласно своим панславянским уверениям он выступает за объединение хорватов и сербов. Холечек считает, что сербы предоставили хорватам сербское наречие, которое послужит основой для хорватского литературного языка, а это же утверждение послужит аргументом для существования общей литературы, написанной на сербском языке. В этом смысле путевые заметки *В Черногорию и Черногория в конце столетия* является идеологическим (даже политическим) проектом, который, как и путевые заметки самого Коллара 1843 г., описывающие путешествие автора по северной Италии, ставит целью подтверждение панславизма, но такого исключительного панславизма, который теперь не является культурным, а скорее политическим концептом.

